

Список використаних джерел

1. Bloor D. Knowledge and Social Imagery. – L., 1976.
2. Bloor D. Wittgenstein, rules and institutions. – L., 1997. – 173 p.
3. Блур Д. Институциональная природа знания // Блур Д. Язык. Знание. Социум. Проблемы социальной эпистемологии. – М.: ИФРАН, 2007.
4. Касавин И. Ситуационные исследования / И. Касавин // Новая философская энциклопедия: в 4 т. – Т.3. – М.: Мысль, 2010. – 692 с.
5. Микешина Л. А. Философия науки. Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования / Л. А. Микешина. – М.: Прогресс–Традиция, 2005. – 464 с.
6. Моркина Ю. С. Знание в социальном мире // Энциклопедия эпистемологии и философии науки. – М.: Издательство Канон+, 2009. – 1248 с.

References

1. Bloor D. Knowledge and Social Imagery. – L., 1976.
2. Bloor D. Wittgenstein, rules and institutions. – L., 1997. – 173 p.
3. Blur D. Institutional'naya priroda znaniya // Blur D. Yazyk. Znaniye. Sotsium. Problemy sotsial'noy epistemologii. – М.: IFRAN, 2007.
4. Kasavin I. Situatsionnyye issledovaniya / I. Kasavin // Novaya filosofskaya entsiklopediya: v 4 t. – Т.3. – М.: Mysl', 2010. – 692 s.
5. Mikeshina L. A. Filosofiya nauki. Sovremennaya epistemologiya. Nauchnoye znaniye v dinamike kul'tury. Metodologiya nauchnogo issledovaniya / L. A. Mikeshina. – М.: Progress–Traditsiya, 2005. – 464 s.
6. Morkina Yu. S. Znaniye v sotsial'nom mire // Entsiklopediya epistemologii i filosofii nauki. – М.: Izdatel'stvo Kanon +, 2009. – 1248 s.

Yaremko I. V., postgraduate student of Philosophy Department Kyiv national University of Taras Shevchenko (Ukraine, Kyiv), yar1454@yandex.ru

Strong program in the sociology of knowledge of D. Bloor

The author analyzes the specifics of social theory of knowledge of D. Bloor. The purpose of this research is to review and explain the essence, the basic principles of «strong program» of D. Bloor and its impact on the development of knowledge.

Analysis of modern science is characterized by strengthening the position of social and humanitarian approach. Through the development of this area is changing ideas about knowing, cognition and science as a whole arise new questions of methodology and epistemology that require understanding and resolution.

D. Bloor in his concept of the «strong program» shows the development of science as a movement from one case, to another. The research attention switches from the global revolutions to the study of specific episodes of individual special case. The scientific knowledge is considered as the institutionalized knowledge and cultural phenomenon. Scientific knowledge is determined by social factors, and this definition requires empirical research.

Keywords: knowledge, scientific knowledge, sociality, value.

Яремко И. В., аспирантка кафедри філософії, Київський національний університет ім. Т. Шевченка (Україна, Київ), yar1454@yandex.ru

Сильная программа в социологии знания Д. Блура

Проанализированы особенности социальной теории познания Д. Блура. Целью данного исследования является рассмотреть и прояснить сущность, основные принципы «сильной программы» Д. Блура, и ее влияние на развитие знания.

Анализ современной науки характеризуется усилением позиций социально-гуманитарного подхода. Благодаря развитию этой сферы меняется представление о знаниях, познании и науке в целом, возникают новые проблемы методологии и эпистемологии, которые требуют осмысления и решения.

Д. Блур в своей концепции «сильная программа» отражает развитие науки как движение от одного события к другому. Исследовательское внимание переключается с глобальных революций на изучение отдельных эпизодов, событий индивидуальных, особых. Научное знание рассматривается как институционализированное знание и культурный феномен. Научное знание определяется социальными факторами, и это определение нуждается в эмпирическом исследовании.

Ключевые слова: знание, научное знание, социальность, ценность.

* * *

УДК 101.1

Бойченко М. І.,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теоретичної і практичної
філософії Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка, проректор з наукової роботи
Київського інституту бізнесу і технологій
(Україна, Київ), mykhai@ukr.net

**Нові підходи до визначення і вирішення
завдань соціальної філософії**

Проаналізовано подвійну роль соціальної філософії: як досвіду теоретичного осмислення суспільних проблем та як різнопланових соціальних практик поширення результатів цього осмислення у суспільстві – передусім завдяки концептуалізації тих цінностей, які мобілізують членів суспільства до активних дій для зміни обставин власного суспільного життя та взаємопов'язаних з цим більш масштабних суспільних змін. Проаналізовано природу соціальних знань та виявлено значущість соціальної філософії у їхньому упорядкуванні. З'ясовано особливий епістемологічний статус соціальної теорії та її специфіку при розв'язанні завдань соціальної філософії. Виявлено взаємозв'язки між трьома основними сучасними втіленнями соціального знання: соціальним досвідом, науковими знаннями та світглядними знаннями. Поділ на теоретичне і практичне у філософії є умовним – і те, і інше є творінням людини, а тому і соціальну філософію слід розглядати як спробу рефлексивно виразити як те, що людина вже створила у своїй історії, так і те, на що вона здатна у своїй творчій потенції соціальних звершень.

Ключові слова: соціальна філософія, соціальні знання, соціальна теорія, соціальні цінності, соціальний досвід, світглядні знання.

Соціальна філософія є філософською наукою, яка поєднує у собі досвід теоретичного осмислення суспільних проблем та різнопланових соціальних практик поширення результатів цього осмислення у суспільстві – передусім завдяки концептуалізації тих цінностей, які мобілізують членів суспільства до активних дій для зміни обставин власного суспільного життя та взаємопов'язаних з цим більш масштабних суспільних змін. Від марксизму та ідей радикального фемінізму і лібертаріанства до осмислення соціальних витоків ідей консерватизму та соціального радикалізму, від різноманітних проектів зміни сутності людини соціальними засобами до технократичних і апокаліптично-екологічних концепцій, від теорій жорсткої соціальної детермінації та домінування соціальних систем до концепцій плинної модерності та зміни людської ідентичності сингулярністю – всі ці та багато інших ідей, які надихають людей на суспільну активність, були або запропоновані філософами, або експліковані ними у їхніх крайніх, нерідко антиномічних формах прояву.

Відмітні риси соціальної філософії

Соціальна філософія має кілька відмітних рис, які вирізняють її предмет як від інших форм знання взагалі, так і від інших наук та інших філософських дисциплін.

По-перше, соціальна філософія є узгодженим, упорядкованим, у той чи інший спосіб систематизованим знанням про суспільство – на відміну від буденних уявлень про суспільство, які наявні у світогляді будь-якої людини. Тут варто говорити про специфіку філософського світогляду: хоч би якими не були філософські знання – більш раціональними і наукоподібними, більш ірраціональними і схожими на художню літературу, релігійне пророцтво чи революційні прокламації – завжди вони раціонально впорядковані: соціальна філософія завжди базується на певному методі пізнання. Цей метод не є стихійним, а приймається або виробляється свідомо – є результатом рефлексії, тобто осмислення власних пізнавально-теоретичних та діяльно-практичних можливостей.

Найскравішим прикладом може виступати філософія екзистенціалізму – від Сьорена К'єркегора і до Жана-

Поля Сартра наявні численні її модифікації, які мають більш або менш раціональні засновки, але кожна така модифікація свідомо і послідовно виходить з певної теоретичної та практичної настанови. Цим екзистенціалізм відрізняється від стихійних переживань людини щодо сенсу життя і своїх взаємин з іншими людьми – такі переживання є об'єктом дослідження екзистенціалізму, а не самим екзистенціалізмом. Ці переживання філософія трансформує у екзистенціали (дивись твори Мартіна Гайдегера [13]) – особливі онтологічні стани людини – які вже і складають предмет філософії, тобто вже опрацьований і препарований об'єкт, очищений від усього випадкового (з точки зору філософського інтересу). Таким чином, соціальна філософія створює опис світу як цілого – під соціальним кутом зору. Характерними є назви філософських творів – «Соціальне конструювання реальності», які були написані різними авторами, але з однією назвою (дивись праці Пітера Бергера і Томаса Лукмана [1] та Джона Серля [15]).

По-друге, соціальна філософія є *знанням про суспільство в усіх його проявах*: найчастіше тут говорять про відмінність між загальним підходом до суспільства, властивим філософії (але також, як вважав Георг Гегель, мистецтву і релігії [4], а ми, слідом за Фрідріхом Шелінгом, додамо, що також і міфу [14]), і спеціалізованими, а отже неминуче частковими, неповними підходами до суспільства, які пропонують окремі соціальні, гуманітарні, технічні чи природничі науки. Наприклад, економіка вивчає лише економічні явища і процеси, абстрагуючись від політичних, правових, релігійних, освітніх чи інших. Це не означає, що економічна наука не дає своїх рекомендацій щодо політики, права, науки, релігії тощо, але це однозначно означає, що ця наука розглядає усі інші сфери суспільного життя під економічним кутом зору, з позицій економічної раціональності, тобто наявності або відсутності можливостей отримати матеріальну вигоду, прибуток.

Ясна річ, що економічний аспект стосується майже всіх сторін функціонування сучасного суспільства – Карл Маркс вважав, що свого часу саме за капіталізму такий меркантилізм змів усі перепони і охопив своєю оцінкою усі суспільні явища і процеси [11]. Не варто перебільшувати значущість цього судження, грошима все ж ніколи не можна виміряти абсолютно все. Але навіть те, що можна виміряти грошима, далеко не завжди свою сутність знаходить у грошах. Так, у політиці можна купувати і продавати (більш чи менш законно) майже все – від голосів виборців до цілих партій, однак чи можна купити талант політика – вміння вирішувати політичні завдання? Очевидно, що ні. Адже політичні завдання по суті своїй вирішуються лише політичними засобами, які не можна замінити нічим іншим – ані грошима, ані релігією, ані мистецтвом, ані наукою чи навіть мораллю. Про специфіку функціонування політики, права, економіки, науки, моралі як окремих, відносно автономних соціальних систем, які функціонально доповнюють одна одну саме завдяки специфіці і самодостатності своїх смислових кодів, свого часу чи не найкраще написав Ніклас Луман [10]. При цьому він чи не найгостріше поставив питання про спроможність соціальної філософії пояснювати суспільство як дещо ціле – при очевидності функціонування у цьому цілому доволі самодостатніх соціальних систем. Очевидно, що відповідь на це питання

має включати в себе системну раціональність, однак не може бути надана у рамках формально-логічного системного мислення: як довів свого часу Курт Гьодель, будь-який системний опис є принципово неповним і потребує винятку. Уявлення про смисл цієї теореми можуть надати класичні апорії «Брехун» та «Перукар»: «Критянин Епіменід стверджує, що всі жителі Криту – брехуни. Чи каже він сам правду?» [7] та більш пізня «Перукар у селі голить обличчя усім сільським чоловікам, які не голять його собі. Хто тоді з чоловіків села голить перукаря?». Очевидно, що ці апорії для свого вирішення потребують додаткового аргументу: наприклад, сільський перукар – жінка, або Епіменід насправді – житель не Криту, а Кіпру. Наскільки легко практично вирішити ці апорії, настільки ж важко досягнути системного пояснення цього явища в теорії, якщо базовим методом виявляється хибно застосована формальна логіка. Отже, соціальна філософія має розробляти власну методологію досліджень.

По-третє, соціальна філософія не просто узагальнює вже наявні дані, як це роблять у різному ступені (хоча й не так загально, як філософія) усі науки – вона навіть претендує на *знання про те, яким суспільством має стати*, хоча ще ніколи раніше не було. Підстави для такої впевненості у визначенні шляхів розвитку суспільства не можуть суперечити усій сукупності фактів соціальних, гуманітарних та інших наук (ці дані різною мірою, але задають певні пізнавальні рамки для можливих філософських припущень [2]). Однак, соціальна філософія має повне право і у певному сенсі навіть зобов'язана подавати нові версії їх концептуалізації – тобто такої композиції, в основі якої лежать нові ідеї і нові цінності або ж щонайменше нові їхні комбінації. Таким чином, у своїй основі соціальна філософія має бути особливою наукою про цінності – а саме наукою про *соціальну силу цінностей*, їхню здатність надихати людей на соціальні зміни і їхню спроможність орієнтувати людей на те, що раніше здавалося нездійсненним.

Власне, як це не сміливо звучить, але ретельне вивчення історії людства покаже, що уся вона складається з впровадження у суспільне життя ідей, які раніше були там відсутні [16], та створення цінностей, які надають людині непереборне бажання досягнути їх, утвердити їх, а також їх захистити. Жіль Дельоз і Фелікс Гваттарі навіть запропонували концепт «машин бажань» [5] для того, щоби позначити саморущій продукування бажань за аналогією з матеріальним виробництвом Маркса – уся людська історія постає як удосконалення цієї «машини». Корнеліус Касторіадіс ще радикальніше визначає роль прагнення людей перетворювати соціальну реальність: «Аристотелів поділ на *theoria*, *praxis* і *poiesis* є похідним і вторинним. Історія по суті своїй є *poiesis*, і не наслідувальною поезією, але творчістю і онтологічним генезисом в дії і через дію людини в її уявленні/висловлюванні і через її уявлення/висловлювання. Ця дія і це уявлення/висловлювання починаючи з якогось моменту організуються історично як мисляча дію або як думка, яка проявляє себе в дії. Ця мисляча дію є такою переважно, коли мова йде щодо політичної думки, щодо прояснення суспільно-історичного, яке вона передбачає» [9, с. 10].

Очевидно, поділ на *теоретичне і практичне у філософії є умовним – і те і інше є творінням людини, а тому і соціальну філософію слід розглядати як спробу*

рефлексивно виразити як те, що людина вже створила у своїй історії, так і те, на що вона здатна у своїй творчій потенції соціальних звершень.

Соціальна теорія і соціальне знання

Окремо слід визначити статус соціальної теорії як форми філософського знання. Соціальна теорія є філософським рівнем концептуалізації соціального знання.

В сучасній філософії поняття соціального знання позначає усі знання, які людина застосовує для свого соціального виживання та розвитку – а це передбачає найширше поєднання пізнавального та поведінкового аспектів суспільного життя людини. Людина стає соціальною істотою завдяки своєму пізнанню – вона пізнає способи успішної поведінки, переймаючи їх (причому спочатку лише невербально, а згодом все ще значною мірою невербально) у свого найближчого соціального оточення. З іншого боку, у такому пізнанні лише те є соціальним, що впливає на поведінку людини. Звісно, потенційно все, що є у свідомості людини рано чи пізно може вплинути на її поведінку – але соціальний характер такого знання підтверджується лише фактично: як кажуть американці «у своїх мріях» («in your dreams») людина може виявляти багато яких якостей у себе та інших, однак це ще далеко не самі соціальні знання, а тим більше ще далеко не соціальна реальність.

Імануїл Кант підкреслював необхідність чітко розрізнити між «уявними ста талерами» та «ста талерами у моїх руках» [8]. З цим важко не погодитись. Однак, і сам Кант і сучасні соціальні теоретики добре усвідомлюють, що теорія не є простим відображенням соціальної дійсності, як це намагався доводити радянський марксизм. Більш помірковані марксистки у Європі виявляли у вченні Маркса його розуміння сили наукової теорії наближати те майбутнє, яке ця наука обґрунтувала. Для Маркса це був комунізм [11] і багато в чому він виявився правий (а саме у радикальних змінах щодо покращення соціального становища людини праці з розвитком матеріального виробництва), але ще більше помилявся – передусім щодо політичних шляхів досягнення такого покращення [12]. Однак, сама лише загроза соціальних революцій, які пророкував Маркс, змушувала буржуазні уряди розпочинати масштабні соціальні реформи, щоби задовольнити потреби людей праці і без революції. Втім, сила філософського передбачення працювала на його здійснення (справдження) ще задовго до Маркса: так, значна частина положень «Утопії» Томаса Мора в сучасній Великобританії стала дійсністю – не в останню чергу завдяки силі справедливої соціальної критики Мором сучасної йому Британії. Тут варто згадати непереборну силу людської уяви, яка здатна конструювати образи кращого життя не лише у вигляді суб'єктивних мрій, але й формалізувати їх завдяки цінностям соціальних інститутів. Вихований на лівих ідеях марксизму Корнеліус Састоріадіс стверджував, що соціальні інститути є символічним втіленням і трансформацією соціальних функцій: беручи функції за вихідний пункт, люди у символічній формі утверджують «соціальні колективні значення», які лежать в основі знань, цінностей, ідей. Така соціальна творчість набуває врешті-решт характеру творення самої історії [9].

Рівні соціального знання

Якщо спробувати окреслити природу соціального знання, то слід з'ясувати взаємозв'язки між трьома його

основними сучасними втіленнями: соціальним досвідом, науковими знаннями та світоглядними знаннями. На кожному з цих рівнів соціальні інститути специфічно організують соціальні знання.

Найнижчий рівень соціальних знань являє собою соціальний досвід, який містить передусім буденні, повсякденні знання пересічної людини, практичні у вужчому, буквальному значенні слова (оскільки в широкому значенні всі знання, й теоретичні також, зрештою для чогось використовуються). Однак, навіть метафізичні чи інші «абстрактні знання» знаходяться у свідомості людей, занурених передусім у буденні проблеми, причому вони існують не «паралельно», як може виглядати на перший погляд, але активно впливають одне на інше, і зокрема ці, здавалося би, самодостатні, відірвані від емпіричної залежності «чисті» знання впливають на повсякденні вчинки вчених чи інших носіїв «абстрактних знань». Тому теоретичні знання у свідомості їхніх носіїв (тобто у практиці функціонування свідомості) не можна чітко розмежувати з усіма іншими, передусім буденними. Взагалі, соціальний досвід поєднує в собі всі переживання члена суспільства – від неусвідомлюваних і емоційних реакцій до ціннісних суджень і теоретичних абстракцій.

Цей рівень ми визначаємо як нижчий не лише через його масштабність і універсальну значущість для всіх інших як базового, а й через його принципову синкретичність, тобто неможливість розчленувати його на складові. Один із засновників філософії життя, Вільгельм Дільтей, найголовною характеристикою досвіду вважав його цілісність [6], яку він підкреслював на протигагу спробам штучно виокремлювати розум від інших складових досвіду, що приписували філософії Гегеля. Слідом за Гегелем інші філософи до Дільтея намагалися надавати виняткового значення лише одній складовій досвіду – чуттєвості (Людвиг Фоєрбах), волі (Артур Шопенгауер) чи іншим. Уже перші критики Дільтея, втім, звернули увагу на проблематичність наукового дослідження соціального досвіду – адже у своїй цілісності він за кожної історичної доби є унікальним і не припускає не лише відокремлення його складових як більш суттєвих, а й узагальнення результатів порівняння різних прецедентів досвіду.

Кожен досвід завдяки своїй цілісності є безпрецедентним. Втім, для самих людей, на відміну від Дільтея, безсумнівним фактом є не лише неповторність досвіду, а й його нагромадження. Саме звідси походить відомий вислів: «На помилках вчаться». І це є однією стороною інституалізації досвіду. А іншою стороною є вплив на досвід наявних соціальних інститутів, від якого також неможливо абстрагуватися.

Над соціальним досвідом, який об'єднує у нерозривну єдність всі різновиди соціальних знань, перебувають знання наукові – на протигагу досвіду завжди спеціалізовані. Наукові знання – це, передусім, теоретичні знання, які, втім, передбачають і свій особливий, спеціалізований науковий досвід (у тому числі й емпіричний, який складається з особливих наукових фактів). Ці теоретичні знання класифікують, обґрунтовують й об'єднують буденні знання в межах окремих соціальних і гуманітарних дисциплін. У такий спосіб знання поділяється на окремі сегменти, сукупність яких в ідеалі має (проте ніколи цього не досягає) давати якщо не суму, то хоча б елементарну

структуру соціального досвіду. До структури наукових знань варто, очевидно, додати структуру *знань фахових*, яка може збігатися з науковою лише частково. І не лише тому, що фахові знання менш «теоретичні» й ще більш спеціалізовані, а й тому, що наука може зробити актуальним предметом свого розгляду лише частину професійних проблем.

Професійне життя є мобільнішим і активніше відгукується на зміну потреб членів суспільства; з іншого боку, наука претендує не лише на задоволення, а й на формування цих потреб, відкриваючи нові сфери їх задоволення. Досить лише згадати, що Інтернет було створено науковцями, а користуються ним зараз усі. Соціальні інститути, звичайно, тісніше пов'язані з професійним життям, адже від наукових досліджень до широкого практичного застосування їхніх результатів пролягає довгий і не завжди легкий шлях. Однак, успішне функціонування сучасних соціальних інститутів дедалі більше залежить від критичної рефлексії щодо них з боку науки. Так, наука підказує ефективніші шляхи не лише для ведення бізнесу, а й для державного управління та сімейного планування. Хоча останнє слово у визначенні стратегії практичних дій все ж залишається не за наукою.

Найвищий щабель ієрархії соціальних знань обіймають *системи знання світоглядні*, які повертаються до цілісності соціального досвіду, але вже на принципово новому – *рефлексивному* рівні. Слід зауважити, що матеріал для світоглядних знань наявний і у соціальному досвіді, й у науково-фахових знаннях. Цей матеріал перетворюється на світоглядні знання завдяки його *систематизації* *довкола базових світоглядних принципів*, які не завжди очевидні, але завжди наявні, коли спостерігається відповідність поведінки єдиному світоглядові. Така систематизація досягається різними шляхами, в тому числі й за допомогою соціальних інститутів.

Проте слід розрізнити, наприклад, релігію як світогляд і релігію як соціальний інститут, хоча вони є взаємозалежні. Як правило, соціальний інститут релігії сприяє формуванню релігійного світогляду, однак не виключено, що релігійний світогляд виникатиме на інших засадах, або що практика конкретної релігії суперечить релігійному досвідові людини й руйнує її релігійну віру або спричиняє намагання започаткувати новий релігійний інститут. Схожу ситуацію знаходимо й щодо інших соціальних інститутів. До подібних світоглядних знань належить і *філософське знання*, до того ж воно претендує і на роль методології щодо конкретних наук, і на роль регулятивного й організаційного первня щодо соціального досвіду. Інституалізація філософського знання більш проблематична, ніж у випадку зі знанням релігійним, оскільки філософія значно обмежує догматизм і культивує критичне мислення, тоді як релігія діє прямо протилежним чином. Втім, історія філософії знає приклади вдалої інституалізації: в минулому – на прикладі філософії Платона (Академія), у сьогоденні – різні версії марксизму, структуралізму, аналітичної філософії тощо.

Філософське переосмислення соціальної теорії

Соціальна теорія покликана встановити своєрідну «вертикальну інтеграцію» між цими трьома рівнями (і водночас трьома типами) соціального знання. Так, соціальна теорія, передусім, є узагальненням значного масиву соціального досвіду – ніколи соціальна теорія не виникає з фантазії чи довільної уяви, навпаки геніальність

того чи іншого зачинателя соціальної теорії полягає у його вмінні поєднати ті елементи соціального досвіду, які раніше залишалися не поєднаними, випадали з уваги дослідників або було недостатньо чи неправильно оцінені. По-друге, кожна соціальна теорія виявлялася результатом опанування значними масивами напрацьованих спеціальними науками знань – тут справа доходила нерідко до прямої критики старої філософії (а інколи і філософії взагалі) за абстрактність і відірваність від життя і даних новітніх наукових досліджень.

Соціальна теорія виступала науковою версією філософії або ж навіть новітнім науковим інтегративним вченням, яке покликано замінити у багатьох аспектах стару соціальну філософію. Невипадково авторами соціальних теорій були зачинателі соціології та інших наук, які вони сподівалися побачити більш успішними у вирішенні філософських завдань, ніж сама філософія. З цим завданням, однак, наука ніколи не могла і не зможе впоратися: як зауважив Макс Вебер, наука не може дати відповіді на смисложиттєві питання (для чого людина живе, чого має прагнути, у чому полягає щастя тощо) – на думку Вебера, це переконливо доводив ще Лев Толстой [3].

З усіма цими завданнями має працювати не нова наука, а нова філософія – з цим пов'язана третя місія соціальної теорії – світоглядна: *соціальна теорія має давати останні відповіді на питання соціального пізнання*. Такими відповідями мають стати передусім пояснення, щодо того, що таке суспільство, що таке людина як соціальна істота, завдяки чому люди у спільних діях більш успішні, ніж поодиноці, у чому взагалі полягає специфіка і сутність соціального, чи властиве воно лише людині, а якщо воно властиве також тваринам, тоді у чому специфіка людської соціальності. Мовою ж науки, на статус якої завжди претендувала соціальна теорія, це означало, передусім, те, що *соціальна теорія має сама обгрунтовувати свої предмет та методологію*.

Соціальні теорії – це теорії, які претендують на єдність теоретичного і практичного підходів до суспільного життя завдяки універсальності охоплення цього життя. Відмінною рисою соціальної теорії, що претендує на універсальність, за словами відомого німецького філософа і соціолога Нікласа Лумана, є те, що в першу чергу вона бере у якості свого предмета саму себе. Якщо тільки вона робить цю тему закритою, тобто, як ми сказали б, відмовляється від послідовної критичності, вона змушена тим самим перекреслити свої претензії на універсальність. Ця теорія не обмежується ні *відображенням* складної реальності предметів, ні *вичерпністю* можливостей пізнання цих предметів, ні *завершеністю* претензій на істину порівняно з іншими, конкуруючими теоріями. Натомість вона претендує на *універсальність* охоплення предметів у тому сенсі, що в якості соціальної теорії вона має справу з усім соціальним, а не лише з його складовими – наприклад, розшаруванням та мобільністю, особливостями сучасного суспільства, зразками взаємодії тощо [10, с. 17]. Універсальна теорія якраз і претендує на те, що реальність в принципі є прозорою, – як писав Макс Вебер, «варто тільки *забажати*, і в будь-який час про все це *можна* дізнатися; що немає, зрештою, ніяких таємничих, непередбачуваних сил, які тут діють, і що, навпаки, усіма речами можна в принципі *оволодіти шляхом розрахунку*» [3, с. 316]. Питання, отже, полягає лише у тому, якою повинна бути

природа цього розрахунку, з чого він повинен виходити. Не дивно, що такий складний предмет дослідження, як суспільне життя, можна аналізувати лише за допомогою декількох соціальних теорій. Кожна з них спирається на ту раціональність, той розрахунок, який доповнює інший у пізнанні суспільного цілого, і не випадковими є спроби їх синтезу.

Втім, історія становлення соціальної теорії показала, що як і у філософії, не може існувати якоїсь єдино правильної соціальної теорії – навіть на короткий проміжок часу: соціальні теорії все ж таки не є науками, як би цього не хотіли їхні творці. Соціальні теорії є чимось більшим і кращим, ніж наука – вони є версією концептуальної відповіді на фундаментальні філософські питання. Претендуючи ж на науковий спосіб свого обґрунтування і викладу, соціальні теорії завжди, з самого початку, приречені бути неповними, неостаточними (згадаймо теорему Гьоделя) і потребувати свого доповнення. Саме тому близькість соціальних теорій до соціальної філософії стає очевидною, коли вивчаєш ці теорії одну за іншою, порівнюючи їх між собою. Лише у своїй сукупності вони наближаються до завдання відобразити повноту соціального досвіду на рефлексивному рівні. Адже кожна соціальна теорія створює концептуалізацію соціального життя як цілого – але під певним кутом зору, а саме надаючи пріоритетного, сутнісного значення тій або іншій його стороні. Цілісну ж картину отримуємо лише тоді, коли врахуємо усі сторони: і хоча це на рефлексивному рівні неможливо досягнути як певної ідеальної системи знань про суспільство, однак можна постійно збагачувати наявну систему знань, постійно доповнюючи її концептуалізаціями нових сторін суспільного життя.

З цих позицій ми ставимо перед собою наступні три основні завдання для того, щоби окреслити систему сучасних філософських знань про суспільство: по-перше, розглянути класичні соціальні теорії, по-друге, спробувати концептуалізувати суспільне життя під кутом зору співвіднесення інституційних та неінституційних аспектів його функціонування, по-третє, дати оцінку сучасним філософським уявленням про причини, наслідки і основні тенденції розвитку сучасного суспільства.

Беручи приклад з таких визнаних авторитетів сучасної соціальної теорії, як Ніклас Луман та Юрген Габермас, здійснено короткий огляд сучасних версій універсальної соціальної теорії. Однак, на відміну від вищезгаданих теоретиків, не будемо звертатись у своїй розвідці до шкіл, які мають лише непряме відношення до соціальної філософії (як, наприклад, різноманітні мовні, психологічні чи, навіть, природничі теорії). Натомість зосередимо увагу на тих соціальних теоріях, які виокремлюють кожен самостійно, але суголосно і Луман, і Габермас. Нижче буде здійснено короткий огляд основних соціальних теорій як прикладів єдності природничого та гуманітарного підходів до вивчення суспільного життя. До таких вдалих спроб віднесемо, передусім, соціально-філософські концепції Карла Маркса, Еміля Дюркгайма, Георга Зімеля, Макса Вебера, Джорджа Герберта Міда та Толкота Парсонса. Критерієм відбору для нас слугує як визнання фахівцями цих теорій у якості класичних, так і залучення ідей, закладених у цих теоріях, до використання буквально будь-яким членом суспільства у розмаїтих соціальних практиках – хоча й переважно завжди без усвідомлення того, кому він ними завдячує.

Ми будемо здійснювати реконструкцію цих соціальних теорій – реконструкцію переважно раціональну (концептуальну), а не історичну (фактичну): тобто ми будемо намагатися відтворити основну інтенцію творця тієї чи іншої соціальної теорії, відтворюючи основні сюжети, релевантні до проблематики соціальної філософії, і опускати сюжети не релевантні або морально застарілі, враховуючи при цьому наступний розвиток та інтерпретацію цих теорій їхніми послідовниками. Вирішальною у такій ре-концептуалізації неминуче буде наша авторська позиція.

Список використаних джерел

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / Питер Бергер, Томас Лукман; [пер. с англ. Е. Д. Руткевич; Вступление Е. Д. Руткевич]. – М.: Медиум, 1995. – 324 с.
2. Бойченко М. І. Системний підхід у соціальному пізнанні: ціннісні і функціональні аспекти: [Монографія] / М. І. Бойченко. – К.: ПРОМІНЬ, 2011. – 320 с.
3. Вебер М. Про внутрішнє покликання до науки / М. Вебер; [пер. з нім. О. Погорілого] // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. – К.: Основи, 1998. – С.310–337.
4. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу / З нім. пер. П. Тарашук; наук. ред. пер. Ю. Кушаков. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 548 с.
5. Делёз Ж. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения / Ж. Делёз, Ф. Гваттари; пер. с фр. – Екатеринбург: У–Фактория, 2007. – 672 с.
6. Дильтей В. Введение в науки о духе. Опыт полагания основ для изучения общества и истории / В. Дильтей; [пер. с нем.] // Дильтей В. Собр. соч.: в 6 т. – М.: Дом интеллектуальной книги, 2000. – Т.1. – 762 с.
7. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский; пер. с древнегр. – М.: Мысль, 1979. – 620 с.
8. Кант И. Критика чистого разума / Иммануил Кант; пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. – К.: Юніверс, 2000. – 504 с.
9. Касториadis К. Воображаемое установление общества / Корнелиус Касториadis; пер. с франц. Г. Волковой, С. Офертаса. – М.: Гнозис; Логос, 2003. – 480 с.
10. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории / Н. Луман; [пер. с нем. И. Д. Газиева; под ред. Н. А. Головина]. – СПб.: Наука, 2007. – 648 с.
11. Маркс К. Манифест коммунистической партии / К. Маркс, Ф. Энгельс; пер. с нем. // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т.4. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. – С.419–459.
12. Хаек Ф. фон Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Фридрих Август фон Хаек; [Пер. с англ.]. – М.: Новости-Catallaxy, 1992. – 304 с.
13. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер; [пер. с нем. В. В. Бибихина]. – М.: Ad Marginem, 1997. – 451 с.
14. Шеллинг Ф. В. Й. Введение в философию мифологии / Ф. В. Й. Шеллинг; пер. с нем. М. И. Левиной и А. В. Михайлова // Шеллинг Ф. В. И. Сочинения: В 2 т. – Т.2. – М.: Мысль, 1989. – С.160–374.
15. Searle J. R. The Construction of Social Reality / Searle John. – New York: The Free Press, 1995. – 241 p.
16. 1001 ideas that changed the way we think / General Ed. Robert Arp. – London: Cassel Illustrated, 2014. – 960 p.

References

1. Berger P. Social'noe konstruirovaniye real'nosti: Traktat po sociologii znaniya / Piter Berger, Tomas Lukman; [per. s angl. E. D. Rutkevich; Vstuplenie E. D. Rutkevich]. – M.: Medium, 1995. – 324 s.
2. Boychenko M. I. Systemnyj pidhid u social'nomu piznanni: cinnisni i funkcionāl'ni aspekty: [Monografija] / M. I. Boychenko. – K.: PROMIN', 2011. – 320 s.
3. Veber M. Pro vnutrishnje poklykannja do nauky / M. Veber; [per. z nim. O. Pogorilogo] // Veber M. Sociologija. Zagal'noistorichni analizi. Polityka. – K.: Osnovy, 1998. – S.310–337.
4. Geg'el' G'. V. F. Fenomenologija duhu / Z nim. per. P. Tarashhuk; nauk. red. per. Ju. Kushakov. – K.: Vyd-vo Solomii' Pavlychko «Osnovy», 2004. – 548 s.

5. Deljoz Zh. Anti-Jedip: Kapitalizm i shizofrenija / Zh. Deljoz, F. Gvattari; per. s fr. – Ekaterinburg: U-Faktorija, 2007. – 672 s.

6. Dil'tej V. Vvedenie v nauku o duhe. Opyt polaganija osnov dlja izuchenija obshhestva i istorii / V. Dil'tej; [per. s nem.] // Dil'tej V. Sobr. soch.: v 6 t. – M.: Dom intellektual'noj knigi, 2000. – T.1. – 762 s.

7. Diogen Lajertskij. O zhizni, uchenijah i izrechenijah znamenityh filozofov / Diogen Lajertskij; per. s drevnegr. – M.: Mysl', 1979. – 620 s.

8. Kant I. Krytyka chystogo rozumu / Immanui'l Kant; per. z nim. ta prymit. I. Burkovs'kogo. – K.: Junivers, 2000. – 504 s.

9. Kastoriadis K. Vobrazhaemoe ustanovlenie obshhestva / Kornelius Kastoriadis; per. s franc. G. Volkovoj, S. Ofertasa. – M.: Gnozis; Logos, 2003. – 480 s.

10. Luman N. Social'nye sistemy. Ocherk obshhej teorii / N. Luman; [per. s nem. I. D. Gazieva; pod red. N. A. Golovina]. – SPb.: Nauka, 2007. – 648 s.

11. Marks K. Manifest kommunisticheskoy partii / K. Marks, F. Jengel's; per. s nem. // Marks K., Jengel's F. Soch. – T.4. – M.: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury, 1955. – S.419–459.

12. Haek F. fon Pagubnaja samonadejannost'. Oshibki socializma / Fridrih Avgust fon Haek; [Per. s angl.]. – M.: Novosti–Catallaxy, 1992. – 304 s.

13. Hajdegger M. Bytie i vremja / M. Hajdegger; [per. s nem. V. V. Bibihina]. – M.: Ad Marginem, 1997. – 451 s.

14. Shelling F. V. J. Vvedenie v filosofiju mifologii / F. V. J. Shelling; per. s nem. M. I. Levinoj i A. V. Mihajlova // Shelling F. V. I. Sochinenija: V 2 t. – T.2. – M.: Mysl', 1989. – S.160–374.

15. Searle J. R. The Construction of Social Reality / Searle John. – New York: The Free Press, 1995. – 241 p.

16. 1001 ideas that changed the way we think / General Ed. Robert Arp. – London: Cassel Illustrated, 2014. – 960 p.

Boychenko M. I., Doctor of philosophical sciences, professor, professor of Department of theoretic and practical philosophy, Taras Shevchenko national university of Kyiv, vice-rector of the Kiev Institute of Business and Technology (Ukraine, Kyiv), mykhai@ukr.net

New approaches to defining and solving the problems of social philosophy

The article analyzes the dual role of social philosophy: as an experience of the social problems understanding and as diverse social practices of dissemination of this understanding in society – primarily due to the conceptualization of the values that mobilized members of the society to action for the change of their own social life circumstances and of the related to this larger social change. It is analyzed the nature of social knowledge and social philosophy significance in their ordering. It was found a special epistemological status of social theory and its specificity in solving the problems of social philosophy. It is revealed the relationship between the three main modern incarnations of social knowledge: social experience, scientific knowledge and world-view knowledge. The division into theoretical and practical philosophy is conditional – both are creations of man, and therefore social philosophy should be seen as an attempt of reflexively express what that man has already created in its history and something that it can make in its creative potency of the social achievements.

Keywords: social philosophy, social knowledge, social theory, social values, social experiences, world-view knowledge.

Бойченко М. І., доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретическої і практическої філософії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, проректор по науковій роботі Київського інституту бізнесу і технологій (Україна, Київ), mykhai@ukr.net

Новые подходы к определению и решению задач социальной философии

Проанализирована двойственная роль социальной философии: как опыта теоретического осмысления общественных проблем и как разноплановых социальных практик распространения результатов этого осмысления в обществе – прежде всего благодаря концептуализации тех ценностей, которые мобилизуют членов общества к активным действиям для изменения обстоятельств собственной общественной жизни и взаимосвязанных с этим более масштабных общественных изменений. Проанализирована природа социальных знаний и выявлена значимость социальной философии в их упорядочении. Выявлен особый эпистемологический статус социальной теории и ее специфика при решении задач социальной философии. Выявлены взаимосвязи между тремя основными современными воплощениями социального знания: социальным опытом, научными знаниями и мировоззренческими знаниями. Разделение на теоретическое и практическое в философии является условным – и то, и другое является творением человека, а потому и социальную философию следует рассматривать как попытку рефлексивно выразить как то, что человек уже создал в своей истории, так и то, на что он способен в своей творческой потенции социальных свершений.

Ключевые слова: социальная философия, социальные знания, социальная теория, социальные ценности, социальный опыт, мировоззренческие знания.

***

УДК 177.9:323.21:37.035.6

Лісцид В. В., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та суспільно-гуманітарних дисциплін, КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» ЗОР (Україна, Запоріжжя), lisitsinvv@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ ЧЕРЕЗ ВИЗНАЧЕННЯ ПРОЯВІВ ІСТОРИЧНОЇ НЕСПРАВЕДЛИВОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Досліджується виховний вплив, який має виявлення історичної несправедливості на формування патріотизму. Автор визначає сутність і ознаки історичної несправедливості та наводить приклади подій минулого, що можуть сприйматися як її прояви. Особливу увагу приділено розгляду питання про висвітлення в підручниках з історії України несправедливих дій, що в різні часи призводили до переривання державницьких традицій українського народу. Розкривається механізм впливу історичного знання на усвідомлення необхідності збереження незалежності української держави для унеможливлення грубого порушення прав українців, їх фізичного знищення та духовного приниження.

Ключові слова: патріотизм, історична несправедливість, патріотичне виховання, українська державність, історичні права.

Сьогодні Україна постала перед викликом збереження цілісності та власної державності. Дати необхідну відповідь існуючим загрозам можливо лише, якщо громадяни країни будуть усвідомлювати, що незалежність української держави є запорукою їх власного особистісного розвитку та виявлять готовність зробити все від них залежне для благополуччя Батьківщини. Саме тому патріотичне, громадянське виховання визнаються сьогодні як стрижневі, основоположні напрямки української освіти. В «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» 2015 р. зазначено, що одним з перших кроків її реалізації є вироблення відповідних науково-теоретичних засад.

В основу системи національно-патріотичного виховання України покладено ідею розвитку української державності. Філософське осмислення цього процесу здатне виконувати роль теоретичного підґрунтя для визначення консолідуючих ідей та формування патріотичних почуттів. Особливого значення набуває не лише ознайомлення з історією героїчної та переможної боротьби українського народу за державну незалежність, але й розгляд історичних обставин, що призводили до переривання державницької традиції. Одним з головних факторів, через який українці в минулому втрачали власну державність, були насильницькі або підступні дії своїх сусідів. Такі дії можуть сприйматися як прояви історичної несправедливості, визначення яких викликає негативне ставлення до тих, хто перешкоджає історичним прагненням українського народу, і таким чином посилює бажання встати на захист інтересів рідної країни.

Предметом філософського розгляду проблема патріотизму стала ще в давні часи. В творах Платона та Аристотеля обґрунтовувалася ідея про те, що кожний громадянин повинен ревно служити державній користі та бути її захисником. В Новий час певні аспекти проблеми патріотизму та патріотичного виховання розглядали: Макиавеллі, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Ж.–Ж. Руссо, Д. Дідро, К. Гельвецій, П. Гольбах, Фіхте, Гегель та ін. Серед сучасних авторів, які зверталися до філософського аналізу зазначеної проблеми, виділяються: Дольф Штернбергер, Юрген Габермас, Марта Нуссбаум, Річард Рорті, Майкл Уолцер, Чарльз Тейлор.

Багато уваги темі патріотизму в контексті політики або педагогіки приділяли також українські теоретики, зокрема